

RACE TEGEN DE KLOK OM DE AARDE NOG TE REDDEN

door Hans Schmit

Het World Watch Institute (WWI), een onafhankelijke onderzoeksorganisatie in Washington D.C., geeft sinds 1984 jaarlijks een boek uit waarin een rapport wordt opgemaakt over de gezondheid van de planeet aarde. De aandacht in *State of the World* richt zich op thema's als vervuiling, klimaatverandering, voedselproductie, armoede, bevolking en economie. Het geeft wegen aan hoe we ons in enkele decennia kunnen en moeten ontwikkelen tot een duurzame samenleving op wereldschaal.

Grote belangstelling

De rapporten mogen zich in grote belangstelling verheugen. Alleen van de Engelse uitgave worden meer dan 100.000 exemplaren verkocht. Verder wordt het in zestien talen vertaald, waaronder Arabisch, Chinees, Russisch, Spaans, Frans en Duits. Een Nederlandse uitgave bleef echter achterwege: de uitgevers in ons taalgebied toonden geen belangstelling voor de interessante analyses van het Amerikaanse instituut.

Daar is dit jaar verandering in gekomen. De Belg Gunter Pauli heeft, toen hij merkte dat de grote uitgevers opnieuw niet tot een beslissing konden komen, de knoop doorgehakt en een Nederlandse uitgave voor zijn rekening genomen. In een 'ten geleide' zegt Pauli (een persoonlijke kennis van Lester R. Brown, de directeur van het World Watch Institute) dat het op korte termijn commercieel gezien geen interessant initiatief is. Hij hoopt echter wel „een kleine bijdrage te leveren aan een ruimer en klaar inzicht van wat u en wij kunnen verwezenlijken om onze planeet te houden zoals ze is: prachtig.”

De jaarlijkse *State of the World* bevat uitvoerige analyses van een aantal thema's die het Amerikaanse instituut in de loop van het jaar heeft uitgegeven in de reeks *World Watch Paper*. In de uitgave van 1990 komen onder meer aan de orde

het vertragen van de opwarming van de aarde, de voedselproductie in de jaren negentig, het beëindigen van de armoede, fietsen in de wereld en het ombouwen van het militair-industrieel complex tot een industrie die een duurzame samenleving stimuleert.

Race tegen klok

Naast deze bijdragen geeft Lester Brown in het eerste en laatste hoofdstuk zijn visie op specifieke thema's: in de uitgave van 1990 ligt het accent op het groeiend tekort aan voedsel in de wereld en op de wegen die leiden tot een duurzame samenleving. Volgens Lester Brown moet de komende tien jaar een race tegen de klok worden gevoerd om de aarde te redden.

Sinds het WWI het jaarrapport uitgeeft, is de toestand van de aarde er niet beter op geworden. Lester Brown tijdens een gesprek eind vorig jaar in Washington: „Ieder jaar zijn de woestijnen verder opgerukt, gaat het tropisch regenwoud achteruit, is de ozonlaag dunner geworden, is 24 miljard ton van de vruchtbare bovenlaag van de bodem weggevaaid, neemt de uitworp van broeikasgassen toe en gaan planten en dieren verder achteruit. Als deze tendens zich voortzet, komen we echt in moeilijkheden.”

De eerste mondiale economische aanwijzing dat het mis gaat, zal volgens Lester Brown de stijgende graanprijs zijn. Sinds 1950 is de graanoogst weliswaar met een faktor 2,6 toegenomen, maar deze groei is in de jaren tachtig tot stilstand gekomen. Na 1984 is de wereldproductie van graan nauwelijks toegenomen. Daar staat tegenover dat de wereldbevolking de afgelopen tien jaar met 840 miljoen mensen is toegenomen en in de jaren negentig met nog eens 960 miljoen mensen zal toenemen.

Lester Brown acht een groot tekort aan voedsel niet onwaarschijnlijk. De graanproductie per hoofd van de bevolking daalt: vorig jaar werd er voor iedere bewoner van de aarde zeven procent graan minder geoogst. Dat wordt gecompenseerd door het aanspreken van de voorraadschuren, maar de inhoud daarvan is (onder meer door de grote droogte in de VS in 1988) tot een gevaarlijk laag peil gedaald. Een dergelijke droogte kan volgens Brown op korte termijn niet voor een tweede keer worden opgevangen.

De gevolgen van de dalende productie per hoofd van de groeiende bevolking worden duidelijk in Afrika en Latijns-Amerika: daar was het voedselverbruik per hoofd vorig jaar lager dan aan het begin van de jaren tachtig. Het tegengaan van de verbreiding van de honger vergt volgens Brown grote inspanningen om de bevolkingsaanwas terug te dringen en de gezondheid van onze planeet te herstellen. Als die achteruit blijft gaan, zal ook de gezondheid van haar bewoners afnemen.

In het laatste hoofdstuk schetst Lester Brown de contouren van een duurzame samenleving, dat wil zeggen: een maatschappij die de behoeften bevredigt zonder de vooruitzichten van toekomstige generaties in gevaar te brengen. Zo'n maatschappij is gebaseerd op solidariteit tussen generaties, maar in de huidige samenleving wordt dit concept op talrijke wijzen geweld aangedaan. We hebben nog een jaar of veertig om tot een duurzame maatschappij te komen, meent Lester Brown.

Het initiatief om *State of the World* ook in het Nederlandse taalgebied op de markt te brengen, valt zeker te prijzen. En verdient ook in volgende jaren navolging. Maar dan wel in een zorgvuldiger vertaling. In de derde zin van het eerste hoofdstuk al wordt 'economic product' vertaald met 'economische output' - en het houdt daarna maar niet op met storende vertalingen: het gebruik van woorden die in het Nederlands niet bestaan en verkeerde zinswendingen. Jammer.

Lester Brown e.a.: Hoe is de wereld eraan toe? 1990. Uitgeverij Pauli Publishing, Keerbergen. 320 blz. Prijs fl. 39,00. Verspreiding via MilieuBoek, Henri Polaklaan 42, 1018 CT Amsterdam.
Lester Brown e.a.: State of the World 1990. Uitgeverij W.W. Norton & Company, New York, London. 253 blz. Prijs fl. 27,00.

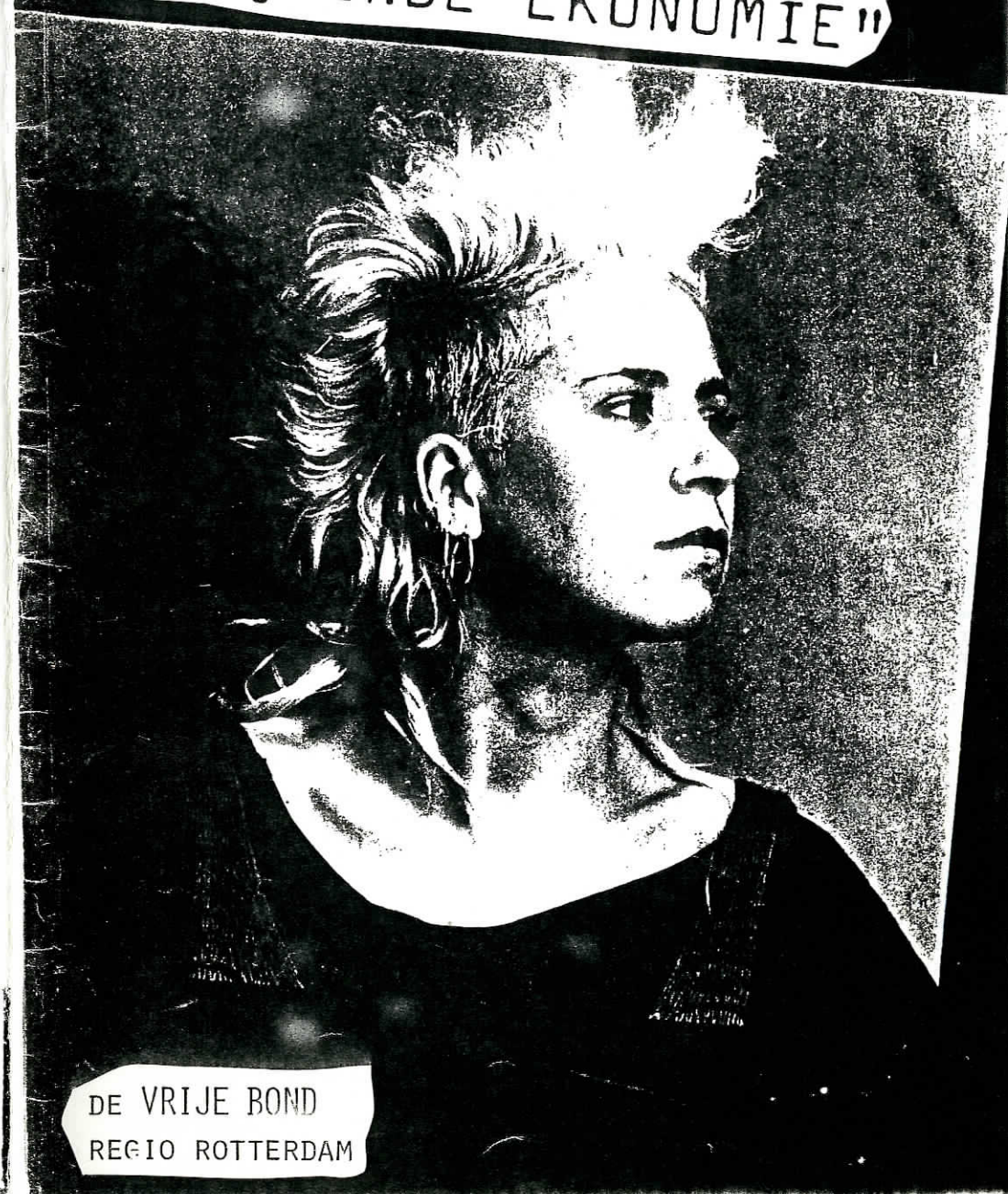

© Vrije Bond

GAFFELDWARSSRAAT 34.
3014 RR ROTTERDAM.
010 - 4364 704

KODAK

"BEVRIJDENDE EKONOMIE"

DE VRIJE BOND
REGIO ROTTERDAM

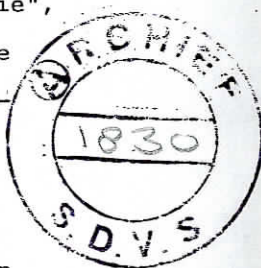
De economie is onze totem; we verafgoden en verafschuwen dit abstracte begrip. Iemand meende niet lang geleden dat de economische wetenschap verworpen is tot waarzeggerij. De economie als een twintigste eeuwse variant van de atrologie. Toch kunnen we niet zonder dit begrip: immers, economische verhoudingen bepalen grotendeels ook de politieke en sociale machtsverhoudingen in onze sameleving. Het is aldus zinnig na te denken over onze economie.

Binnen de Vrije Bond staan we kritisch tegenover de kapitalistische wereldeconomie en tegenover het socialistische staatskapitalisme. Juist in deze tijd van pijlsnelle technologische en politieke ontwikkelingen lijkt het zinvol ons te buigen over alternatieve vormen van economische organisatie. We willen daar door middel van een debatavond en een brochure over nadenken. Zoals de Rotterdamse anarchist Leen Brusselman in de vooraankondigingen al meedeelde: het is beslist niet de bedoeling om tot een blauwdruk te komen van een alternatieve economie. We willen een aanzet geven in het denken over en het werken aan een mogelijk alternatieve vorm.

Economie betekent in de praktijk meestal economische groei. Zelfs de linkse partijen (Groen Links inclusief) zweren bij deze groei. Toch lijkt stagnatie een eerste vereiste om tot een alternatieve economie te komen. In de brochure vinden we dan ook meerdere malen pleidooien om tot een duurzame of stagnerende economie te geraken. Hans Ramaer, van de Rotterdamse Groenen, licht zijn opvattingen uitgebreid toe. Een geheel ander standpunt wordt verkondigd door de Libertairen, ook wel anarchokapitalisten genoemd. Zij menen dat de staat zich volledig dient terug te trekken uit het economische leven waardoor vrijheid en gelijkheid als vanzelf naar boven komen. Niet iedereen is hier echter van overtuigd, zoals we in de brochure zullen zien.

De econoom Liesbeth Mosselman verzorgde een boekbespreking van Siebe Sevensters "Kijk op Werkeconomie", een boek dat in libertaire kringen steeds weer opduikt. De georgist Sevenster presenteert een andere economische orde zoals Mosselman aangeeft. De debatavond wordt georganiseerd door de werkgroep-anarchisten van de Vrije Bond, regio Rotterdam. Onder de economiediskussie ligt nog een andere discussie die met name anarchisten aanspreekt: in welke mate dienen anarchisten gebruik te maken van de staat en de parlementaire democratie om invloed te kunnen uitoefenen op economische en ecologische ontwikkelingen? We hebben dan in de brochure ook een artikel opgenomen van Gerald Hatton, een Britse anarchist die reageert op de sympathie van Britse anarchisten voor de Groene Partij in hun land. De Vrije Bond, regio Rotterdam, hoopt middels deze bijdrage de discussies omtrent een alternatieve economische ordening te stimuleren.

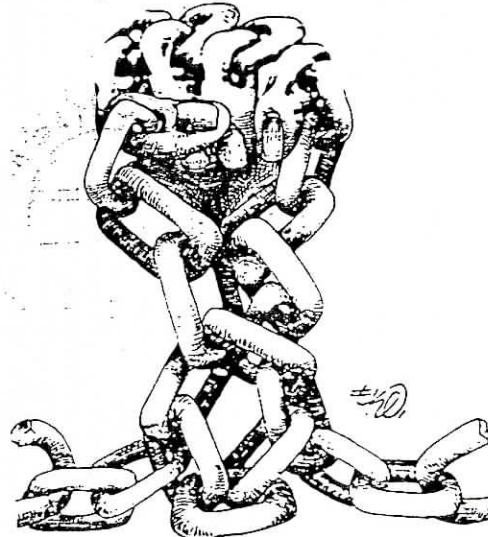
siebe thissen

15 MEI 1990

BEVR
Abro 1830

Van de colleges economie die ik in mijn jeugd heb gevolgd, is één zin mij steeds bijgebleven: een schoenfabriek is er niet om schoenen, maar om winst te maken. De 'rentabiliteit van het kapitaal' als kompas en regulator, waardoor de kapitalistische machinerie voor het welzijn van allen aan de gang werd gehouden. Zo simpel was dat. Omstreeks 1930, zo'n tien jaar na deze *ex cathedra* door de beroemde econoom gedane lapidaire uitspraak, bleek dat er iets was misgegaan: schoen- en andere fabrieken functioneerden niet meer en de industriële wereld telde dertig miljoen werklozen. Ondanks deze crisis was de in het vierentwintigste hoofdstuk van *Das Kapital* voorspelde expropriatie van de expropriateurs uitgebleven. Vandaar dat een andere econoom een nieuwe therapie voor de kapitalistische kwalen ontwikkelde - te ingewikkeld om hier uiteen te zetten, maar het komt hierop neer: niet de produktiemiddelen moeten worden gesocialiseerd, maar om zo te zeggen het krediet, en wel door een ingenieus systeem van monetaire en fiscale maatregelen: niet alleen zouden de schoenfabrieken van winst, maar de gehele bevolking zou van werkgelegenheid verzekerd zijn. Voordat deze nieuwe theorie in praktijk werd gebracht, zou de crisis die de westerse wereld teisterde, door een nieuwe crisis worden opgelost, dialectisch gezien op een hoger plan worden opgeheven: terwijl miljoenen werklozen door miljoenen doden werden afgelost, bleven toch de fabrieken op volle toeren draaien - geen werkkrachten genoeg! - terwijl de geproduceerde waren niet werden verkocht, maar gratis geleverd aan vriend en vijand. Voer voor economen. Na een *renversement des alliances* en nadat alles vergeten en vergeven was, kon in broederlijke en atlantische samenwerking worden begonnen met de opbouw van de welvaarts- en verzorgingsstaat, die nu volgens het nieuwe recept zou reilen en zeilen. Maar blijkbaar is er toch weer iets misgegaan, gezien het huidige aantal van miljoenen werklozen.

"De nieuwe economen" verscheen 6 september 1980 in het Amsterdamse studentenblad 'Folia Civitatis'. Arthur Lehning kritiseert de economen van de jaren tachtig. Enkele pagina's verder doet E.J. Korthals Altes een pleidooi voor meer solidariteit onder verantwoordelijke economen: Economen voor Vrede uiten met name kritiek op de wapenindustrie.

Als de nood het hoogst is, is de redding nabij. Nieuwe economen zijn verschenen, die een zowel voor leken als voor specialisten opzienbarende theorie hebben ontwikkeld, die kort gezegd luidt: woningen zijn er om in te wonen. Zo simpel bleek dat. Een geboren Berlijner zou zeggen: 'Da staunt der Fachmann und der Laie wundert sich.' Bijbels gezegd: de schellen vielen van de ogen. Men zegt, maar ik kan dat niet bewijzen, dat deze theorie, die reeds door onze krakers in praktijk is gebracht, beïnvloed zou zijn door de acties van arme landarbeiders in Portugal en in Zuid-Amerika, die meenden dat het land gemeenschappelijk moest toebehoren aan degenen die het bebouwen. Daar de Anjerrevolutie-autoriteiten en Zuid Amerikaanse dictators echter niet met folkloristische schilden en wapenstokken opereren maar met efficiënter materiaal, was het met deze revolutionaire experimenten voorlopig gedaan. Hier te lande vond de theorie van de nieuwe economen daarentegen een positief onthaal. Na ampele research, econometrische calculaties en tussentijdse rapporten (waarin terloops werd aangestipt dat er geen onbehuisten waren geregistreerd die genoeg namen met de poëtische regels: 'alleen in mijn gedichten kan ik wonen, nooit vond ik ergens anders onderdak') werd door de economische instituten en planbureaus dit nieuwe economische model als juist erkend. De regering werd geadviseerd in deze geest maatregelen te nemen, zodat de 30.000 werkloze bouwvakkers onverwijld aan het werk konden gaan om woningen te bouwen die evenals de lege woningen bestemd zouden zijn om erin te wonen. Ik heb eens in een boek, dat een kleine honderd jaar geleden is verschenen, gelezen dat de eerste daad na een revolutie zou moeten zijn het huizenbezit te expropriëren en te redistribueren. Hierin zou het gehele beginsel van de revolutie tot uiting komen. Weliswaar moest dit niet van 'revolutionaire autoriteiten' uitgaan; het volk zou zelf het initiatief moeten nemen; volgens de auteur zouden de betrokkenen in straten en wijken ook beter op de hoogte zijn van de situatie. Met zulke acties zou de bevolking begrijpen dat er werkelijk een nieuwe tijd was aangebroken. Deze opvatting heeft mij steeds zeer logisch geleken en is na honderd jaar nog het overdenken waard. Wel zou men zich moeten afvragen of het daarvoor niet nodig is dat ook de grond wordt gekraakt.

Milieu-maskerade

Strijd over gulden of echte maatregelen?

Vijfendertig personen, lid van verschillende politieke stromingen, richten zich in onderstaand artikel tot de vier grote partijen. Zij vinden de jacht naar produktie-groei ten dienste van milieubehoud een paradox. 'Groene politiek zou de toon moeten zetten van alle serieuze partijen.'

Zal de milieudiscussie verzanden in een strijd over gulden, zonder dat er effectieve maatregelen worden genomen? Wij zijn daar, ondanks de fraaie milieuprogramma's van de lijsttrekkers voor de Europese verkiezingen, toch bang voor. Wij richten ons via dit stuk tot de vier politieke partijen die nu of na 1990 reigeringsverantwoordelijkheid dragen.

De inhoud van het rapport 'Zorgen voor morgen' is door niemand betwist. Alle partijen erkennen dat de zure regen, de aantasting van de ozonlaag, het broeikas-effect, de sluipende drinkwatervergiftiging alsmede de 'gewone' verontreiniging een aanslag doen op het leven

van ons en onze kinderen. En toch: terwijl Lubbers en andere regeringsleiders in het Vredespaleis groete woorden hebben gebruikt, wordt er energie doorgewerkt aan de uitbreiding van tal van verontreinigingsbronnen.

Neem de stormachtige groei van het vliegverkeer. Kerosineverbranding door vliegtuigen veroorzaakt nog meer stikstofoxiden in de atmosfeer. Schiphol mikt op een verdubbeling van het aantal passagiers binnen tien jaar. Dit betekent ruwweg ook een verdubbeling van de milieuschade. 'Zorgen voor morgen' stelt vast dat een *afname* met circa tachtig procent van vervuilen-de uitworp in de lucht in datzelfde

tijdsbestek bereikt zal moeten worden. Hoe moeten we de toename van de luchtverontreiniging, door tenminste de vliegtuigen, in dit licht zien? Ons bevreemdt het dat noch CDA/VVD, noch PvdA/D66 zich daarover bezorgd tonen, maar deze ontwikkeling in de hand werken.

Concrete politiek beslissingen vallen in Nederland, ook nu nog, doorgaans voor het milieu nadelig uit. Onlangs is definitief besloten tot de bouw van een kolengestookte elektriciteitscentrale in Amsterdam. Is het dan niet duidelijk dat kolengestook een van de voornaamste oorzaken van zure regen is? De Tweede Kamer heeft kortgeleden gekozen voor de aanleg van de omstreden Rijksweg 19 door Mid-den-Delfland. Vastberaden wordt doorgewerkt aan de autowegen in het tweede Structuurschema Verkeer en Vervoer. Nog steeds wordt het openbaar vervoer slechts beschouwd als een vervoermiddel naast de auto. Mede omdat er voor

die laatste meer geld wordt uitgetrokken, is een verdere groei van het autoverkeer onvermijdelijk. De regering zegt de omvang van het autoverkeer te willen inperken door 'rekening rijden', maar wil met de opbrengst daarvan o.m. vijf tunnels financieren voor nieuw... autoverkeer. We vrezen dat het Nationaal milieubeleidsplan geen echte oplossing voor de groeiende mobiliteit zal brengen.

De industrie bereidt nieuwe, milieugevaarlijke vestigingen voor. DSM bijvoorbeeld gaat een chemische fabriek aan de Eemsmond bouwen, die kankerverwekkende stoffen in de Waddenzee zal lozen. De dank prestigieuze 'milieu-investeringen', haar bijdrage in de verontreiniging niet voldoende. De afvalproductie blijft groeien. Toch steunen de genoemde politieke partijen dit alles. Cynisch genoeg wil de regering bovendien een nieuwe investering doen in de verouderde, riskante kerncentrale te Kalkar.

goed milieubeleid beschouwen wij als paradoxaal. Het thans geplande type van economische groei dat tot nu toe - de oorzaak was van de toenemende milieu-aantasting, kan niet oplossing voorwaarde zijn vo milieusterel. Een dokter genees... niet met een pistool.

Een stabiele welvaart, gebaseerd op een gezond milieu, moet het doel zijn van het economisch denken. Welvaart. En niet een steeds groter Bruto Nationaal Produkt. Het is deze verandering die, naar onze mening, een nieuw, ecologisch besef van de politieke partijen vraagt. In de prijs van produkten moet de milieuschade die aangericht is bij de fabricage, worden meeberekend. Als heffing voor milieusterel en als rem op het gebruik. Daarentegen zullen milieuvriendelijke produkten goedkoper moeten worden, bijvoorbeeld door afschaffing van de BTW daarop. Zo'n ecologisch geleide economie beschouwen wij als een van de eerste waarborgen voor morgen.

Om zulke waarborgen te verwezenlijker moeten er nu andere keuzen

milieu-intensieve stoffen en produkten, lage belasting op milieuvriendelijke produkten,

- afstappen van ontwikkelingshulp die geen acht slaat op de gevolgen voor het milieu. In de besteding van gelden de eerste prioriteit leggen bij milieubeheer en -behoud in de Derde Wereld, o.m. door herbebossing.

Veel van de ondergetekenden zijn lid van de vier grote, politieke partijen tot wie wij ons richten, sommigen behoren tot de onafhankelijke milieupartij De Groenen. Wij zijn allen van oordeel dat een aparte milieupartij overbodig zou moeten zijn. Groene politiek zou de toon moeten zetten van alle serieuze partijen. De milieu-maskerade van de laatste tijd geeft een groot verschil tussen woord en daad te zien. Wij vragen CDA, VVD, PvdA en D66 om in het openbaar op dit stuk in te gaan. Wij vragen hen of zij de doelstelling van meer welvaart - in de brede zin van het woord, dat wil zeggen inclusief behoud van milieurijkdom en toekomstzekerheid - zullen plaatsen boven de doelstel-

Op het gebied van de landbouw heeft de regering wel het positieve voorname een aantal bestrijdingsmiddelen te verbieden, maar toch vermijdt ze een structurele aanpak. Hoewel de noodzaak vaststaat, laten men na te snijden in de omvang van de veestapel. Besluiten om tot overschakeling op biologische of gemengde voedselproductie te komen, blijven uit.

Groei

Al deze ontwikkelingen voltrekken zich, ondanks de milieupropaganda, is er een verklaring voor deze politieke schizofrenie? Wij zoeken die verklaring in het nog altijd bededen geloof in de noodzaak van de produktiegroei.

Economische groei wordt immers opgevat als groei van de produktie van industriegoederen, landbouwprodukten en elektriciteit even goed als die van openbare dienstverlening. Deze produktiegroei ondergraaft echter meer en meer de reële welvaart, waarvan natuur en milieu nu eenmaal het draagvlak vormen. Zonder schone bare bodem is welvaart schijn. De jacht naar produktiegroei is een welvaart, ten koste van zaken die voor onze toekomst van belang zijn.

directeur SKAL, prof. dr. B. Goudzwaard, econoom, Gerben Hellinga, auteur, dr. R. Hueting, econoom, C. van der Jagt, journalist, J. P. Juffermans, De Kleine Aarde, H. van Meeteren, managementtrainer, prof. dr. J. B. Opschoor, hoogleraar milieukunde, Emmy van Overeem, redactrice, Diana Ozon, schrijfter, ir. W. Riedijk, technologie-docent, drs. H. Tetteroo, werkgroep Stop RW 19, en M. Vlasveld, voorzitter Alternatieve Konsumentenbond.

De ondertekenaars van dit artikel zijn J. W. Sap, J. van der Poll-Stapert, ing. L. H. A. M. van Vlieten (allen CDA), dr. J. Copius Peereboom, ir. D. Prins, ir. A. de Smedt, A. Vervoort-Verkaade (allen D66), ir. M. Bierman, Roel van Duijn, dr. B. E. Kuiper, K. Schonenberg (allen De Groenen), P. Breekveldt, E. van der Poll, prof. dr. E. J. Tuininga (allen PvdA), mr. W. G. Albrecht, prof. dr. ir. P. C. van de Griend, G. F. Hendriks, ir. P. M. Vrijlandt (allen VVD), prof. dr. H. Achterhuis, Doll Coppes, ex-Tweede-Kamerlid, Ka-

Economen kunnen aarde voor nageslacht behouden

door E. J. Korthals Altes

Van 14-16 mei wordt in Rotterdam een belangwekkend internationaal congres gehouden onder het thema 'Nationalisme en vrede op een kleine planeet'. Het initiatief daartoe is genomen door de gemeente Rotterdam en de Erasmus universiteit naar aanleiding van de viering van het 650-jarig bestaan van de stad Rotterdam. Een viering die samenvalt met de herdenking van het bombardement dat vijftig jaar geleden het hart van de stad vernietigde.

Een goed gekozen titel voor dit congres in de grootste wereldhaven, zo sterk afhankelijk van internationale samenwerking, in een stad waarin niet alleen de schreeuw van ontzetting opklinkt uit Zadkines monument over de vernielzucht van een nietsontziend nationalisme, maar ook de hartstochtelijke oproep van Erasmus tot een krachtige inzet voor vrede.

(Economists Against the Arms' Race). De daaraan voorafgaande paneeldiscussie waaraan toonaangevende economen zoals Wassily Leontief (VS), Stanislaw Menshikow en Timbergen, staat onder leiding van prof. Duisenberg. Het thema: 'The economic consequences of the Peace-Revisited' is uiteraard ontleend aan het beroemde werk van John Maynard Keynes.

Wellicht zal het hier en daar verbaazing wekken dat nu pas, nu de Koude Oorlog beëindigd wordt, economen tot een dergelijk initiatief overgaan. Inderdaad is het merkwaardig dat economen zich niet al in een veel vroeger stadium hebben georganiseerd, evenals natuurkundigen, artsen, juristen en anderen. Economen kunnen immers weten dat vrede de absolute voorwaarde is voor de voorzetting van het economisch handelen. Ieder gewapend conflict tussen Oost en West zou de gehele zin van het economisch

ger vasthouden aan onze zeer hoog opgelopen defensiebegroting (ruim 14 miljard gulden!) ten koste gaat van heel wezenlijke zaken waaraan nu onvoldoende aandacht besteed wordt.

Onderwijs, sociale sector, milieu, derde wereld, hulp aan Oost-Europa zijn slechts enkele voorbeelden. Het veel gehoorde „er is geen geld" van sommige politici, is natuurlijk een doodoener. Er is wel geld, alleen wordt het op grond van achterhaalde opvattingen over veiligheid nog steeds aan de verkeerde zaken uitgegeven. Een kortzichtig beleid!

Nu de dreiging van een 'verrasingsaanval' is verdwenen, wordt onze veiligheid eerder bevorderd door een omvangrijk economisch samenwerkingsprogramma en een aanzienlijke verruiming van de uitwisselings- en trainingsmogelijkheden voor Oost-Europa, dan door de aanschaf van tanks of aanleg van

nationaal produkt? Is het nog langer verantwoord bij de ontstenting van de vernietiging van het milieu lachend te berusten in de 'ommeetbaarheid' van de daaraan veroorzaakte schade? Moeten we niet komen tot een veel realistischer vaststelling van wat ons 'nationaal produkt' eigenlijk is? Hoe kunnen wij negatieve groei meten?

Uit deze opsomming, die geenszins volledig is, moge blijken dat 'economen voor vrede' zich er goed van bewust zijn dat het begrip vrede in ruime zin wordt opgevat. Het gaat om veel meer dan de afwezigheid van een gewapend conflict. Er bestaat een nauwe band tussen vrede en gerechtigheid. Vandaar de grote betekenis van het verdelingsvraagstuk, niet alleen binnen de naties, maar ook tussen de rijke en de arme landen.

Afhankelijkheid

'Economen voor vrede' koestert niet de illusie dat het welvarende

'Nationalisme en vrede' op een kleine planeet'

Diens 'Klacht van de Vrede' kan niet langer – zoals in het verleden – worden genegeerd met een beroep op 'overheersende nationale belangen'.

We leven nu immers in een wereld die door wetenschap en technologie, door economie en communicatie, in nog geen vijftig jaar fundamenteel is veranderd. Terwille van ons verleden zijn we thans genoodzaakt tot het vinden van vormen van internationale samenwerking op deze kleine planeet.

Wortels nationalisme

Vandaar dit congres, waarbij zal worden ingegaan op: de wortels van het nationalisme, de ontwikkeling van een Europese identiteit, de nieuwe situatie in Oost- en West-Europa, het nationalisme in de derde wereld, de internationale orde in de schaduw van de schulden crisis, evenals op de rol van de Verenigde Naties zowel in het verleden als in de toekomst. Onder de vooraanstaande wetenschappers en politici uit verschillende landen zijn Claude Cheysson, Pierre Hassner, Ivárc Ferro, Sarvepalli Gopal en Inga Thorsson. Op de derde dag van het Congres vindt, op initiatief van prof. dr. J. Timbergen, de oprichting plaats van de *Nederlands-Vlaamse Vereniging van Economen voor Vrede*, een afdeling van de onlangs in de Verenigde Staten opgerichte ECAAR

handelen dat op een maximale behoeftesbevestiging gericht is, doen wegvallen. Daarvoor is de vernietigingskracht van moderne wapens – ook van de conventionele – te groot. En is ook, wat nog te weinig beseft wordt, de kwetsbaarheid van de moderne samenleving veel te groot geworden. Juist voor economen zijn er, afgezien van ieders politieke overtuiging, een aantal vragen die van wezenlijk belang zijn.

Kosten wapenwedloop

Wat is bijvoorbeeld de invloed van een zo grote aanwending van middelen (ruim 1000 miljard dollar in 1989) aan militaire uitgaven op onze samenleving, de derde wereld en het milieu? Wat zijn eigenlijk de werkelijke kosten van de wapenwedloop?

Economen denken in alternatieven. Zij weten dat de schaarse middelen maar één keer besteed kunnen worden. Het gaat steeds om een keuze. Iedere gulden, dollar of roebel besteed aan militaire uitgaven gaat ten koste van essentiële voorzieningen. Veel te weinig wordt bij de Nederlandse discussie over de defensiebegroting door de publieke opinie beseft dat *iedere dag lan-*

extra militaire oefenterreinen. De miserabele economische en sociale situatie in Oost-Europa vormt de achilleshiel van het, ook voor onze veiligheid, zo belangrijke hervormingsstreven.

Naast het bestuderen van de invloed van de bewapeningsuitgaven op de eigen samenleving, de derde wereld en het milieu is er het actuele vraagstuk van de omschakeling van militaire uitgaven naar de civiele sector.

Hoe kan deze conversie worden verwezenlijkt? Welke gevolgen heeft dit voor de werkgelegenheid en de produktiestructuur?

Marktsystemen

Van direct belang is ook het vraagstuk van de samenwerking tussen twee zo geheel verschillende marktsystemen in West en Oost. Op welke wijze kan deze bevorderd worden? Welke vorm van integratie of associatie is denkbaar?

Van meer theoretische aard, maar wel van groot politiek belang, is de vraag naar de definitie van het nationaal produkt. Hoe wordt dit eigenlijk gemeten? Zit er niet iets bizars in om bijvoorbeeld de produktie van chemische wapens en kernwapens toe te rekenen aan ons

Noorden ongestoord kan doorgaan van zijn welvaarde te genieten terwijl tweederde van de mensheid op of onder het minimum bestaansniveau leeft.

De 'harde realisten' onder ons weten dat de zo sterk toegenomen internationale afhankelijkheid dwingt tot het zoeken naar nieuwe vormen van internationale samenwerking die een levensperspectief bieden aan de grote meerderheid van de mensheid.

De combinatie van wanhopige massa's en de verspreiding van 'effectieve' moderne wapensystemen is een uiterst bedreigende in onze zo klein geworden planeet.

Doorslaggevend zou uiteraard het morele argument moeten zijn. Het oogen en oren sluiten voor onze verantwoordelijkheid als medemensen staat gelijk met de verloochening van de diepste waarden van onze samenleving. Ja, in wezen van onze zelf, als mens.

Economen voor vrede kunnen, door het zichtbaar maken van samenhangen, een wezenlijke bijdrage leveren aan een leefbare wereld. Een wereld waarbij ook meer dan tot dusverre rekening wordt gehouden met de belangen van ons nageslacht. Rotterdams initiatief biedt hoop!

Drs. E. J. Korthals Altes is oud-ambassadeur en lid van de initiatiefgroep 'Economen voor vrede'.

LIBERTARISME: een individualistische stroming

door Stefan Glabbeek

Het Libertarisme is voortgekomen uit de politieke tak van de objectivistische beweging. Deze stroming volgt de leer van de schrijfster en filosofe Ayn Rand. Toen Murray Rothbard en anderen, vooral geïnspireerd door het werk van individueel-anarchisten als Tucker en Spencer, het anarchokapitalisme gingen verkondigen heeft Ayn Rand deze politieke vleugel de rug toegekeerd. De libertarische beweging ging een eigen leven leiden. In tegenstelling tot de objectivisten zijn er nauwelijks twee libertariërs te vinden met gelijklopende meningen. Er is echter één grote overeenkomst; namelijk het basisprincipe dat iedere libertariër onderschrijft.

Het libertarische basisprincipe is: "Iedere mens heeft het recht over zijn eigen leven". Hieruit volgt rechtstreeks dat dit recht niet mag worden aangetast. Elke aantasting wordt door libertariërs veroordeeld. Een goed voorbeeld van zo'n aantasting vormt de militaire dienstplicht. Het is immers de overheid die beslist dat jij je tijd vechtend dient door te brengen.

Recht hebben op je eigen leven betekent de absolute vrijheid. Je kunt er vrij voor kiezen drugs te gebruiken, orgies te bezoeken, je mening in het openbaar te verkondigen en je mag je onttrekken aan de huidige leer en dienstplicht...tenminste volgens de principes van het libertarisme.

Het libertarisme kent ook vrijheden die sociaal-anarchisten minder leuk zullen vinden; zoals de vrijheid om te handelen, om met anderen te concurreren en om je geld op een bank te zetten. Maar ook smokkelen, zwart werken en belastingontduiking staan hoog in het libertarische vaandel. De vrijheid om te handelen mag je ook wel de vrije markt noemen.

Sociaal-anarchisten willen een plaats in de wereld waarin de mensen verantwoord produceren en distribueren. Ze denken dat verdelen naar behoefte het beste aansluit bij de wezenlijke aard van de mens. Of je zelf de vruchten plukt van je arbeid of dat een ander dat doet is eigenlijk niet belangrijk. Het sociaal-anarchisme ziet de mens als een wezen dat bereid is voor anderen te werken: de mens als filantroop. Dit wordt hevig bekritiseerd door autoritaire socialist. Zij geloven niet in de filantropische mens en wensen een sterke staat om arbeidswaag te kunnen uitoefenen.

HOW TO MAKE MONEY
WITH STOCKS \$3 A SHARE
OR LESS
by R. Max Bowser

Het mensbeeld van de libertariërs is heel anders. Net zoals Max Stirner dat deed, denken libertariërs dat het bij de mens past om te handelen uit welbegrepen eigenbelang. De mens handelt immers om zijn plezier te vergroten en zijn onplezier te verkleinen. Mensen die niet werken aan de vergroting van hun plezier zorgen wellicht zo slecht voor zichzelf dat ze problemen hebben met hun eigen levensvatbaarheid. Zelfs als je door een ander wordt verzorgd blijft dit principe essentieel om je behoeften te kunnen aangeven. Als dit mensbeeld juist is dan is het de vraag of het leven de mensen genoeg plezier levert om te werken terwijl een ander de vruchten van je arbeid plukt. Misschien levert het wel veel meer plezier op als je voor jezelf gaat werken. Vrijwel alle libertariërs gaan er overigens vanuit dat het mensen voldoende plezier oplevert om voor een relatief klein gedeelte te werken voor mensen die anders geen eigen inkomen hebben. Het is immers de overheid die zich gewoonlijk via de zorg voor de zwakkeren in de samenleving legitimeert.

Politici kunnen dit alleen maar doen als er behoefte bestaat aan hulp aan zwakkeren. Daar 'naastenliefde' niet zover gaat dat iedereen voor anderen wil werken zal er volgens mij een totale anarchie ontstaan als mensen direct zouden beginnen met handelen en concurreren. En als er geen overheid is: wie gaat dit dan verbieden? Als je je de anarchie voorstelt als een situatie waarin je vrijelijk mag handelen en concurreren, dan heb je het plaatje van de libertarische samenleving. Maar nog altijd denken mensen, op basis van de ideeën van Karl Marx, dat in zo'n samenleving de rijken steeds rijker en de armen steeds armer zullen worden. In mijn voordracht op 15 mei voor de Vrije Bond te Rotterdam zal ik uitleggen waarom dit verhaal niet opgaat.

Tenslotte spreekt het libertarisme zich uit tegen het beschikken over andermans middelen. Als ik mijn levenstijd en energie omzet in arbeid en die op zijn beurt weer ruil tegen muntjes, waardoor ik bijvoorbeeld voedsel kan kopen, dan is dat toch een eerlijke transactie. Als iemand dan mijn muntjes afpakt voor diens eigen doeleinden, dan heeft die figuur MIJN levenstijd en energie gebruikt voor DIENS eigen plezier. Door te stelen laat je dus een ander voor je werken. Ook dit is een aantasting van het recht op zelfbeschikking van die ander; over diens eigen levenstijd en energie.

HET LIBERTARISME IS DAARMEE EEN MAATSCHAPPIJ-THEORIE DIE ZEGT DAT JE RECHT HEBT OP JE EIGEN LEVEN EN JE EIGEN MIDDELEN.

MARIJUANA Grower's Guide

SUCCESSFUL Armed Robbery

Harold S. Long

KNIVES, KNIFE FIGHTING, & RELATED HASSLES

How to
Survive a
REAL
Knife
fight

Marc 'Animal'
MacYoung

ANARCHO-KAPITALISME

Pas in de zestiger jaren lijkt het anarchisme weer op te leven. Op de Amerikaanse universiteiten treedt naast het "gewone" anarchisme een nieuw fenomeen aan de dag: "anarchokapitalisme", ook wel "libertaire beweging" genoemd.

Wat het anarchokapitalisme op het eerste gezicht interessant maakt is, dat het de pretentie heeft om de zo roemrijke libertaire, anti-étatistische geest van vóór de Burgeroorlog weer nieuw leven in te blazen. Wanneer echter met die geest uit het verleden óók bedoeld wordt op de individualistische anarchistiese traditie, hetgeen wel wordt gesuggereerd (12), is de anarchokapitalistische interpretatie ervan op zijn zachtst gezegd nogal vertekend.

Murray Rothbard, ideoloog van de libertaire beweging, expliciteert het Libertaire denken met name in zijn boek *For a new Liberty. The Libertarian Manifesto*. Andere exponenten van de beweging zijn o.a. David Friedman en Ayn Rand. De libertairen streven naar een staatloze samenleving, oftewel een "anarchistische maatschappij", die door Rothbard wordt gedefinieerd als "een maatschappij waarin geen legale mogelijkheid is om autoritaire agressie uit te oefenen ten aanzien van de persoon of

eigendom van een individu". (13) Om de macht van de staat te breken, die uit naam van "het algemeen welzijn" alle terreinen van het leven is gaan beheersen, wordt het tijd om het privé-bezit in ere te herstellen, als iets dat onder geen enkel beding mag worden aangetast. Daarnaast moet de concurrentie vrij spel hebben. Wat betreft deze twee punten lijkt er enige overeenkomst te zijn met het individualistische-anarchisme, voor het overige houdt iedere overeenkomst op. Met name met betrekking tot de bezitsverwerving, centraal thema in de individualistische-anarchistische theorie, huldigen de libertairen opvattingen die diametraal tegengesteld zijn aan de sociaal bewogen inspiratie van de individualistische anarchistiese traditie. De Lockiaanse natuurrechtsfilosofie wordt daarbij door de libertairen kritiekloos als uitgangspunt genomen, waarbij de ideeën van vrijemarkt-ekonomen als Hayek, Von Mises en (Milton) Friedman aan Rothbard c.s. goede diensten blijken te bewijzen. Volgens de libertairen behoort het tot ieders natuurlijke rechten om zoveel bezit te verwerven als men wil, en het over te dragen of uit te wisselen met wie men wil.

De libertarische ideeën van onder meer Stefan Glabbeek kunnen in de VS op grote belangstelling rekenen. In Nederland, in de linkse en libertaire beweging, bestaat veel meer wantrouwen. Met name anarchisten die een strikt individualisme verwerpen zien in het libertarisme een onvervalst en ongebreideld kapitalisme waarin de sterken overleven en de "underserving poor" de dupe zullen worden. Ineke van den Berg (De As 72, 1985) geeft haar visie van het libertarisme of anarcho-kapitalisme.

Agenda

- 16 april
dinsdag - demonstratie tegen installatie van C.D./C.P.er in de deelgemeenteraad van Charlois (Rotterdam-zuid)
- ALGEMENE LEDENVERGADERING
Vrije Bond regio-Rotterdam in het RAMP
aanvang ± 20.00 uur
- 18 april
donderdag-avond - DEN HAAG avond onder de titel
"Kouddistan en de Nederlandse politiek"
in de Houtrust - rotonde hal
aanvang 20.00 uur Kouddistan - komitee
070 - 3891807
- 20 april
zaterdag - Tilburg informatie - dag voor
geïnteresseerden voor de Spanje - reis van de
VRIJE BOND de komende zomer. aanvang 11.15 uur
adres: stadhuisplein 368 ingang oude markt.
- 21 april
zondag - MARATHON VAN Rotterdam.
voor mensen met teveel energie. (was jij dat niet?)
- 23 april
dinsdag - Landelijke Bestuur v.d. Vrije Bond. in het RAMP
aanvang 20.00 uur iedereen is welkom.
- 24 april
woensdag - Algemene ledenvergadering van de Nieuwe Blauwen
(een nogal aan de V.B. gelieerde woon-werk-
coöperatie in Kralingen.) aanvang 19.30 uur
lokatie dit keer Vredenoordlaan 10A.
- 30 april
dinsdagavond - in het RAMP laatste voorbereidingen
voor onze landelijke raad in APPELSCHA.
- 1 mei
woensdag is 1 mei - voor de laatste keer in het wild?
communisten op de Coolingsel:
rooie vlaggen enz. bewegend
aanvang plaatjesboek "oma, hoe was het vroeger
18.30 uur volk alweer". neem de kids mee
of excursie.
- 7 mei
dinsdag - render-voud in het RAMP

ANARCHO-KAPITALISME

Pas in de zestiger jaren lijkt het anarchisme weer op te leven. Op de Amerikaanse universiteiten treedt naast het "gewone" anarchisme een nieuw fenomeen aan de dag: "anarchokapitalisme", ook wel "libertaire beweging" genoemd.

Wat het anarchokapitalisme op het eerste gezicht interessant maakt is, dat het de pretentie heeft om de zo roerrijke libertaire, anti-étatistische geest van vóór de Burgeroorlog weer nieuw leven in te blazen. Wanneer echter met die geest uit het verleden óók bedoeld wordt op de individualisties anarchistiese traditie, hetgeen wel wordt gesuggereerd (12), is de anarchokapitalistiese interpretatie ervan op zijn zachtst gezegd nogal vertekend.

Murray Rothbard, ideoloog van de libertaire beweging, expliciteert het Libertaire denken met name in zijn boek *For a new Liberty. The Libertarian Manifesto*. Andere exponenten van de beweging zijn o.a. David Friedman en Ayn Rand. De libertairen streven naar een staatloze samenleving, oftewel een "anarchistiese maatschappij", die door Rothbard wordt gedefiniëerd als "een maatschappij waarin geen legale mogelijkheid is om autoritaire agressie uit te oefenen ten aanzien van de persoon of

eigendom van een individu". (13)

Om de macht van de staat te breken, die uit naam van "het algemeen welzijn" alle terreinen van het leven is gaan beheersen, wordt het tijd om het privé-bezit in ere te herstellen, als iets dat onder geen enkel beding mag worden aangetast. Daarnaast moet de concurrentie vrij spel hebben. Wat betreft deze twee punten lijkt er enige overeenkomst te zijn met het individualisties-anarchisme, voor het overige houdt iedere overeenkomst op. Met name met betrekking tot de bezitsverwerving, centraal thema in de individualisties-anarchistiese theorie, huidige de libertairen opvattingen die diametraal tegengesteld zijn aan de sociaal bewogen inspiratie van de individualisties anarchistiese traditie. De Lockiaanse naturrechtsfilosofie wordt daarbij door de libertairen kritiekloos als uitgangspunt genomen, waarbij de ideeën van vrijemarkt-ekonomen als Hayek, Von Mises en (Milton) Friedman aan Rothbard c.s. goede diensten blijken te bewijzen. Volgens de libertairen behoort het tot ieders natuurlijke rechten om zoveel bezit te verwerven als men wil, en het over te dragen of uit te wisselen met wie men wil.

De libertarische ideeën van onder meer Stefan Glabbeek kunnen in de VS op grote belangstelling rekenen. In Nederland, in de linkse en libertaire beweging, bestaat veel meer wantrouwen. Met name anarchisten die een strikt individualisme verwerpen zien in het libertarisme een onvervalst en ongebreideld kapitalisme waarin de sterken overleven en de "underserving poor" de dupe zullen worden. Ineke van den Berg (De As 72, 1985) geeft haar visie van het libertarisme of anarchokapitalisme.

Een "natuurlijke bovengrens" aan bezit, zoals de individualisties anarchistiese traditie die voorstaat, is er niet. Elke restrictie ten aanzien van het recht op onbeperkt eigendom is een aantasting van de individuele rechten, te weten het recht van ieder om vrijelijk te kunnen beschikken over eigen persoon en bezit. Kort samengevat luidt de boodschap van de libertairen: een laissez-faire kapitalisme biedt op alle terreinen de beste kondities om de individuele rechten onaangestast te laten en een rechtvaardige en stabiele samenleving te bewerkstelligen.

Het anarchokapitalisties recept om tot een betere samenleving te komen is dus uiterst simpel: de staat moet zich terugtrekken en alles overlaten aan het partikulier initiatief. De problemen waar de samenleving mee kampt zijn volgens Rothbard veel meer een gevolg van overheidsbemoeienis, dan dat ze door de overheid kunnen worden bestreden.

Ook op terreinen waarvan men over het algemeen denkt dat deze nu juist bij uitstek "des staats" zijn, te weten de *bescherming* van de burger en de *verdeling van welvaart en welzijn*, kan de staat de samenleving geen betere dienst bewijzen dan op te stappen. Om te beginnen met de bescherming van de individuele burger tegen agressie: de gedachte dat de staat gratis bescherming verleent aan iedereen is volgens Rothbard c.s. een misvatting. Het is de belastingbetaler die alles zelf financiert, terwijl de bescherming volstrekt ontoereikend is. Bovendien worden de rechten van de misdadiger meer ontzien, dan dat iemand zich bekommert om het onrecht dat het slachtoffer is aangedaan.

Het libertaire alternatief is een systeem van op commerciële basis opgezette en elkaar bekonkurrerende beschermingsagentschappen, vergelijkbaar met de huidige verzekeringsmaatschappijen, waarbij de konsument een polis naar keuze kan afsluiten. Uiteraard voelen die agentschappen het belang van een optimale dienstverlening aan den lijve, veel dwingend in ieder geval dan een overheidsinstelling, die immers eindeloos uit openbare financiële middelen gevoed kan worden en daarom per definitie ongevoelig is voor tekenen die op inefficiëntie wijzen.

Met betrekking tot de verdeling van welvaart en welzijn bepleit Rothbard de terugkeer van de klassieke vormen

van hulpverlening, zoals deze destijds door charitatieve instellingen verricht werd. Elke activiteit van de overheid die mensen verplicht een deel van hun bezit af te dragen aan de minder bevoorrechten is een aantasting van individuele rechten, c.q. het recht op eigendom. Wanneer de behartiging van de welvaartsverdeling en welzijn opnieuw aan privé-organisaties wordt overgedragen, instanties die louter uit vrijwillige bijdragen worden gefinancierd, blijven individuele rechten onaangestast en zal wederom blijken dat alles veel goedkoper en efficiënter kan. Zo zal bijvoorbeeld het aantal mensen dat hulp krijgt drastisch afnemen: de "underserving poor" vallen af. De oorzaak van de armoede van deze onverbeterlijke armoedzaaiers is toch niet met geld te bestrijden, aldus Rothbard, die meer ziet in het aanleren van "upper-class" waarden zoals spaarzaamheid, netheid, degelijkheid, en meer in het algemeen het aanleren van het vermogen om vooruit te zien. (14)

Verder moet iedereen zelf maar de nodige verzekeringen afsluiten tegen de gevolgen van ziekte, werkloosheid, arbeidsongeschiktheid en ouderdom. Al met al staan de libertairen een wereld voor waarin degenen die het kunnen betalen bescherming en welzijn kunnen kopen. De rest kan slechts hopen in het welwillend oog te vallen van een liefdadigheidsinstelling.

Ik konkludeer dan ook dat, in plaats van het recht op eigendom voor iedereen te verdedigen en ook in materieel opzicht inhoud te geven, in een libertaire vrijemarkt-samenleving slechts geldt: zij die niets bezitten, zullen geen recht hebben. Het Amerika van Reagan is al een aardig eind op weg om deze libertaire droom waar te maken.

EEN AFSCHEID VAN DE CONSUMPTIEMAATSCHAPPIJ

Hans Ramaer

In de discussies over de oorzaken van en oplossingen voor de dreigende milieucatastrofe zijn bijna evenveel meningen te horen als er problemen bestaan. Zo zijn er mensen als de Amerikaan Paul Ehrlich die al twintig jaar verkondigt dat alle ellende te herleiden is tot de bevolkingsexplosie in de derde wereld. Anderen, met name een deel van de 'deep ecology-movement' (die niet zozeer 'holistisch' is als wel gelooft in de hocus pocus à la Mellie Uyldert), zoeken het heil in het bovennatuurlijke. Hun oplossingen leiden onvermijdelijk tot eco-fascisme, waarbij een totalitaire staat uit naam van 'de natuur' alle humanistische verworvenheden vernietigt.

Weer anderen, en dat is de overgrote meerderheid, beweren dat door een stringenter overheidsbeleid in combinatie met technische vernieuwing de milieucatastrofe kan worden afgewend. Zoals dat met alle sociale problemen het geval is moeten méér staat en méér techniek ook nu weer de oplossing brengen. Zo'n expansief milieubeleid zou zonder meer goed zijn voor de economie. Het bestaat vooral uit het aanstellen van extra milieu-ambtenaren, het subsidiëren van innovatie en onderzoek en het investeren in afvalverwerking, het opruimen van gifbelten en het stimuleren van het openbaar vervoer. Het is een beleid dat politici en managers aanspreekt, want de economie (opgevat als groei van de productie) vaart er wel bij. Het vormt dan ook de basis van het *Nationaal Milieubeleidsplan*.

Het geld voor zo'n beleid komt van de burgers en van het bedrijfsleven, maar die fiscale lasten worden weer gecompenseerd door een groeiend nationaal inkomen. Zoals baron von Münchhausen zich zelf uit het moeras trok, kan de afbraak van het milieu blijkaar gestopt worden door méér te produceren en te consumeren. Maar de stelling dat de productie moet toenemen om een dergelijk milieubeleid te financieren is vanzelfsprekend onzinnig, gevaarlijk onzinnig zelfs omdat ze tot een niets gerechtvaardigd optimisme leidt.

Opmerkelijk -of juist niet- is overigens de opstelling van de pragmatische vleugel van de milieubeweging. Dezelfde milieu-organisaties die al sinds het begin van de jaren tachtig met het ambtelijke apparaat samenwerken, propageren nu dat zo'n beleid via de weg van het marktmechanisme tot stand komt. Via heffingen, subsidies, statiegelden en keurmerken kan de markt in een milieuvriendelijke richting gestuurd worden. Vergunningen, laat staan verboden, zijn instrumenten die deze milieu-organisaties zoveel mogelijk willen vermijden. Ook rekenen ze voor dat de koopkracht van de burgers niet zal dalen en dat dus het consumptienivo op peil blijft.⁵ Kortom, hun conclusie luidt dat zowel het milieu als het bedrijfsleven en de consumenten gebaat zijn bij méér van hetzelfde.

Dat dat optimisme nergens op slaat is al jaren geleden aangetoond door Hans Peters, die daarvoor verwees naar de *wet van behoud van ellende*. Deze wet is een variant op de beker de wet van behoud van energie en komt er op neer dat vervuiling als gevolg van fysische wetmatigheid niet kan verdwijnen. Als de ellende op dene plaats is weggewerkt, duikt ze in een andere vorm op een ander plaats weer op. Er zijn voorbeelden over die dit illustreren. Een waterzuiveringsinstallatie kan het water slechts zuiveren met energie die elders vervuilend is opgewekt. Het avalslib moet verbrand worden, wat weer verontreiniging veroorzaakt. Hergebruik van blik en wegwerp flessen noodzaakt tot vervuilende energieproductie, het spoelen van retouflessen leidt weer tot vervuiling van het afvalwater, etc.

De vervuiling gehoorzaamt bovendien aan de tweede hoofdwet van de thermodynamica die leert dat alle energie slechts van een hoger naar een lager nivo kan gaan. Het gevolg toenemende entropie (verval). Dat betekent dat de ellende allen maar erg kan worden. Grondstoffen worden immers verwerkt tot producten die uiteindelijk als afval in het milieu terugkeren, energie vervalt bij opwekking en gebruik tot afvalwarmte, die zich in de biosfeer verspreidt, etc.

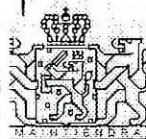
Het ecologisch evenwicht raakt die fundamenteel verstoord door processen, waar geen technologisch kruid tegen gewassen is, omdat ze onontkeerbaar zijn.

Daarom is de enige oplossing voor het milieuvraagstuk even simpel als ingrijpend: het verminderen van de productie van consumptiegoedere. Die boodschap is verre van nieuw want al in 1970 stelde Baudrillard vast dat de consumptie de moraal van onze wereld was geworden en langzaam maar zeker alle andere waarde

aan zich ondergeschikt maakte.⁷ Bij Provo was het verzet tegen de consumptiemaatschappij vooral een verzet tegen de verslaving, want met verslaafde consumenten is het slecht revolutionaire maken. Provo onthulde de *psychologische consequenties* van de materiële welvaart die de inwoners van het rijke westen in de loop van de jaren zestig ten deel begon te vallen. Een paar jaar later werd voor wie wilde zien duidelijk dat de consumptiemaatschappij ook *ecologische consequenties* had. De Kabouter-beweging van het begin van de jaren zeventig legde dan ook terecht de nadruk op de 'nieuwe schaarste' aan schone lucht, zuiver drinkwater en gifvrij voedsel. De alternatieve consument die gezondheid belangrijker vond dan een nieuwe stereotoeren, was geboren. Sindsdien is de tegenstroom gestaag toegenomen, maar de consumptiemaatschappij heeft er niet van te lijden gehad. In de afgelopen twintig jaar zijn productie en consumptie bijna verdubbeld, met alle ecologische gevolgen vandien.

Toch moet de productie worden ingekrompen om zoiets als een ecologisch verantwoorde en dus *duurzame economie* te kunnen realiseren.⁸ Het gaat daarbij om de vraag welke activiteiten en consumptiegoedere behalve 'schoon' ook 'waardevol' zijn. Hoe

STAAT DER NEDERLANDEN

9% LENING 1990 PER 2000

bedrag	open bedrag
inschrijving	inschrijving 8 mei a.s. van 9 tot 15 uur via banken en commissionairs
koers	de koers wordt na de inschrijving vastgesteld volgens het tendersysteem
rente	rente jaarlijks per 15 mei
aflossing	op 15 mei 2000 wordt het uitstaande bedrag van de lening a pari aflosbaar gesteld
storting	storting 1 juni 1990
lening	dooreen leverbaar met de 9% 1990 lening met

waardevol zijn de chemische industrie, de auto-industrie en de bio-industrie? Het beantwoorden van die vraag geeft de sleutel tot het oplossen van de milieuproblemen in handen. Maar krimpende productie ('contractie' in het economenjargon) doet de samenleving vanzelfsprekend op haar grondvesten schudden. De sociale verhoudingen in de consumptiemaatschappij zijn immers afgestemd op een groeiende productie, op een steeds stijgende stroom consumptiegoedere waarmee immateriële waarden worden omgezet in materiële. "Of er opnieuw een ecologisch evenwicht gevonden kan worden", zegt Illich, "hangt af van het vermogen van de maatschappij om de voortschrijdende vermaterialisering van waarden tegen te gaan. Anders zal de mens zich volkomen opgesloten zien in zijn kunstmatige schepping, zonder kans op ontsnapping. Opgesloten in een fysiek, sociaal en psychologisch milieu van eigen makelij, zal hij gevangen zitten in het pantsers van de technologie, niet in staat om het oeroude milieu waaraan hij honderdduizenden jaren aangepast was weer terug te vinden. Het ecologisch evenwicht kan niet weer bereikt worden als we niet opnieuw inzien dat alleen mensen een doel hebben en dat alleen mensen daar naartoe kunnen werken".¹⁰

uit:
De AS 88 (1989)

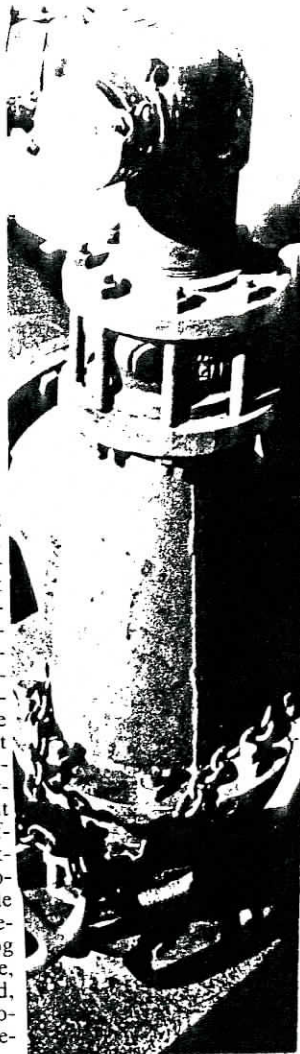
TECHNIEK EN TECHNOLOGIE

Hans Ramaer

Nieuwe technologieën ontstaan omdat er naar gezocht wordt. Dat lijkt het intrappen van een open deur, maar is het niet. Tot de opkomst van het industriële productiesysteem, zo'n twee eeuwen geleden, was techniek een kwestie van toevalligheid. Uitvindingen waren rariteiten, goed voor studeerkamer-experiment of kermisamusement. Zo waren allerlei technieken al in de oudheid bekend, maar werden ze niet toegepast omdat er in dergelijke slavenmaatschappijen geen behoefte aan bestond. Het tijdperk van de technologie - dat wil zeggen het doelbewust toepassen van technieken - begon dan ook met de (eerste) industriële revolutie. Het fabriekssysteem bood de mogelijkheid om mens en machine op een voordien ongekende manier te combineren en daardoor de arbeid hiërarchies te organiseren. Vrije mensen werden weer slaven.

De mechanisering van de productie had tot gevolg dat niet meer de mens, maar de machine centraal kwam te staan, een essentieel verschil dat de samenleving sindsdien ingrijpend heeft veranderd. En nog steeds is arbeid ondergeschikt aan techniek, met dit verschil dat de stoommachine verdrongen is door het beeldscherm. Elders in dit nummer schetsen John en Paula Zerzan een beeld van die gigantiese omwenteling. De tot die tijd betrekkelijk zelfstandig werkende arbeiders werden in fabrieken bijeengebracht en daar gedwongen aan een strak arbeidsritme te gehoorzamen. Om het fabriekssysteem winstgevend te doen zijn dan het stelsel van huisarbeid moest de arbeider gedisciplineerd worden. Arbeiders werd daarom ondanks veel verzet geleerd zich te schikken in een hiërarchiesysteem. De techniek speelde bij die disciplinerende zo'n zichtbare rol dat de machine aanvankelijk symbool stond voor een ontwikkeling die in wezen organisatorische van aard was. De eerste fabrieken leken kazernes. En dat is niet verwonderlijk als men bedenkt dat het industriële productiesysteem regelrecht was ontleend aan het leger, dat in de 17e en 18e eeuw tot een professionele oorlogsmachine was omgevormd. Ook de ingenieur was van oorsprong een militair technicus. Aan het begin van de 19e eeuw begon het verzet tegen de machine geleidelijk te verstommen. Het inzicht brak baan dat niet de techniek, maar het fabriekssysteem debet was aan de verslechterde arbeids- en woonomstandigheden. Sommigen ontvluchten de grauwe industriesteden om op het platteland produktiecoöperaties

te stichten. Het waren konstruktieve pogingen om de arbeid te ontdoen van zijn hiërarchiese structuur en daarbij - zonedig - gebruik te maken van de machine. Nogal wat anarchisten waren bij die experimenten betrokken. Toch is het een bekende misvatting dat de 19e eeuwse anarchisten een afkeer hadden van de techniek, het liefst alle machines vernietigd hadden en louter terugkeer naar de natuur predikten. Het standpunt dat bijna alle anarchisten sinds Godwin en Proudhon gehuldigd hebben, is echter dat de techniek wel degelijk een nuttig hulpmiddel kan zijn in het productieproces en daarbuiten. Het gaat er maar om wat als probleem wordt beschouwd en naar welke oplossingen gezocht wordt. Hoewel het de gangbare voorstelling van zaken is, bestrijdt Dickson - een hedendaags kritikus van de technologie - dat het gebruik van techniek steeds gericht is geweest op het zo efficiënt mogelijk oplossen van problemen.¹ Zo heeft ook Illich eens uitgerokend dat de gemiddelde Amerikaan zich nauwelijks sneller verplaatst dan de inwoner van een derde wereldland.² De Amerikaan moet 1500 uur per jaar werken om een auto te kunnen betalen. Hij rijdt jaarlijks zo'n 10.000 km en dat betekent dat het hem een uur kost om een afstand van zes km af te leggen. Dickson is ervan overtuigd dat de technologie bovenal ten doel heeft de machtspositie van een élite te verstevigen. Zo was het en zo is het nog steeds. Als een nieuwe technologie, numerieke besturing bijvoorbeeld, daarnaast nog tot een efficiënte produktie leidt, is dat alleen maar mee-

genomen.

Technologie is kortom een weloverwogen keuze van machthebbers voor specifieke technieken. In het algemeen zijn dat technieken die centralisering en grootschaligheid vereisen en die zich gemakkelijk laten combineren met een hiërarchiese arbeidsstructuur. Bovendien wordt voor veel problemen helemaal niet naar een technologiese oplossing gezocht, hoewel er in technies opzicht geen belemmeringen zijn, aldus Dickson. Dat zijn de problemen die machthebbers onbelangrijk vinden of die ze juist willen laten voortbestaan omdat dat hun machtspositie bestendigt. De energievoorziening vormt daarvan een voorbeeld. Terwijl een op duurzame energiebronnen gebaseerde, kleinschalige, voorziening technieken mogelijk is, wordt toch gekozen voor andersoortige oplossingen, voor een technologie als kernenergie. Ook de stadsplanologie is er een kenmerkend voorbeeld van.³

Het is vanzelfsprekend geen toeval dat al in de jaren '50 Amerikaanse anarchisten als Goodman en Bookchin zich in de relatie tussen technologie en geïndustrialiseerde samenleving verdiepten. De Amerikaanse maatschappij staat immers model voor wat de rest van de wereld nog te wachten kan staan. Het fabriekssysteem en de daarbij behorende technologieën vernietigden functionele sociale verbanden, maar nu bedreigt de moderne technologie ook het menselijk bestaan. Die fundamentele verandering heeft bij velen de ogen geopend en de opkomst van een alternatieve technologiebeweging gestimuleerd.

De huidige voorstanders van alternatieve technologieën zijn evenmin als de vroegere anarchisten vijanden van de techniek. Ze realiseren zich juist dat de technologie het kader van de produktie en vele sociale instituties vormt, zoals Bookchin in zijn baanbrekende artikel over een be-

vrijdende technologie heelt benadrukt.⁴ Willen we ontsnappen aan mens- en milieuvernietende technologieën, willen we de autonomie van de arbeid weer prioriteit geven, dan moeten technieken gekozen worden die aan andere criteria voldoen dan de tot dusver gebruikelijke eisen. Het belangrijkste criterium is zonder twijfel dat van de kleinschaligheid.⁵ Die is noodzakelijk om de hiërarchies georganiseerde arbeidsdeling om te vormen tot gemeenschappelijke arbeid op basis van gelijkwaardigheid.

Welke typering we alternatieve technologieën ook geven (zacht, groen, intermediair, radikaal, democraties of bevrijdend) steeds blijkt dat ze zich behalve door hun kleinschaligheid kenmerken door hun eenvoud en functionaliteit, hun sociale en ekologiese vreedzaamheid en hun relatief geringe behoefte aan kapitaal en grondstoffen. Vanzelfsprekend is alternatieve technologie niet 'primitief'. Elke dwaas, zegt Schumacher, kan dingen gekompliceerd maken, maar het vereist genialiteit om de zaken eenvoudig te houden. Alternatieve technologie is het zelfbeheer van technieken, het zodanig oplossen van problemen dat degenen die die problemen ondervinden daarover controle kunnen uitoefenen.

Hoezeer technologie betrekking heeft op de organisatie van de arbeid wordt nu eens onderstreept door de werkbeweging, die voor een deel samenvalt met het streven naar alternatieve technologie. De keuze voor zelfbeheer van de arbeid kan immers niet gekombineerd worden met de heersende technologie, maar vraagt om toepassing van specifieke technieken. Hetgeen niet zeggen wil dat daarbij geen dilemma's ontstaan. Zo wijst Dickson erop dat het gebruik van kunststoffen in ekologiese opzicht moeilijk te verdedigen is, maar dat de toepassing ervan aantrekkelijk is door de duurzaamheid en het gemak waarmee ze te bewerken zijn. Niettemin zijn in de afgelopen decennia de technische mogelijkheden om de heersende vorm van technologie te kunnen vervangen alleen maar toegenomen. En daarmee is de technologiekritiek, die even oud is als het fabriekssysteem zelf, onmiskenbaar in een nieuwe fase aangeland.⁶

NOTEN

¹ David Dickson, *Alternative technology and the politics of technical change*. Glasgow 1974. ² Ivan Illich, *Energieverbruik en maatschappelijke tegenstellingen*. Baarn 1973. ³ Zie onder meer: Paul and Percival Goodman, *Communitas*. New York 1947; Murray Bookchin, *The limits of the city*. New York 1974; Murray Bookchin, *Toward an ecological society*. Montreal 1980. ⁴ Murray Bookchin, *Post-scarcity anarchism*. London 1971. ⁵ E.F. Schumacher, *Hou het klein*. Baarn 1973. ⁶ Vergelijk M.H.K. van der Graaf (red.), *De crisis van de technocratie*. Amersfoort 1984, alsook de technologiekritiek in de

uit:
De AS 73 (1986)

In Search of a Libertarian Shade of Green

In the columns of *Freedom* (27th January) Brian Leslie suggests a realistic choice for an anarchist is to vote Green. We are told that it is a party working for change in the existing system by devolving power. I fully agree with the sentiment but what of the method.

By voting we give away our power. We are centralising our power...in order to decentralise it? Some mistake surely. So I turned to the Green Party (GB) manifesto which we are advised to read. The 1983 manifesto has all the appearance of being written by a genuine grassroots movement. It even mentions the 17th century Diggers favourably.

The 1987 manifesto is much greyer altogether. The colour is grey and it is presented in a much more businesslike, party political and bureaucratic way. Gone for me is the feel of an extra-parliamentary non-party movement. I felt the Greens were becoming like any other party.

This uneasiness was strengthened when I read about the attitude of the Party to the poll tax. The Greens are against it. However, it appears that direct action is out. Instead I read the position is that they did not advocate breaking the law as they wished to be seen as a responsible party fit for Government. This is, of course, an understandable if not very radical position. After all if you are aiming for the commanding heights of the State where you will have to rule by law - and there is plenty of banning and regulating in the manifesto - then you cannot give a bad example yourself and ignore government edict.

Is this peculiar to the British scene? I do not think so. The Green Party in Germany is much further down the road of coming to terms with 'reality'. I heard Rudolph Bahro speak Bristol of the problems facing activists involved with manipulating power in the political struggle. Bahro is a Marxist dissident from east Germany who helped start the Green party in West Germany. At first enthusiastic he gradually became disillusioned and resigned over compromise on vivisection.

Another example is in Berlin where there has been a Red/Green coalition. It has been obliged to act against squatters - although they claim to be on the side of the socially disadvantaged. The fact of the matter is that a big split is emerging in the Green movement. There are the fundis and realos. The fundis are realists in libertarian terms. They see that any aims which are for the general good of the community and the planet cannot be realised via power politics. The realos are idealists who have a touching faith in the party political process and parliamentary democracy.

What amazes me is why any Green should want to take the party political

road considering the excellent track record of grassroots campaigning. The dangers of power are evident. Not least is eco-fascism, a kind of Pol Pot regime in the West - what a *Guardian* reader calls "a potential nightmare vista if repression". The same reader pays tribute to the awesome propaganda machine of the Green pressure groups - usually run on a shoestring. But that is the power of truth combined with direct action. Indeed I would argue that the limited effect the Green movement has had, despite widespread support, is because it has directed too much attention towards government. They have seen government as part of the solution rather than what it is - part of the problem.

The *Guardian* even asks these groups to target the world's banks, the International Monetary Fund and the multinationals. It does not mention petitioning governments. Is the *Guardian* going anarchist?! The activists are, of course, already doing this and getting some response. Governments are virtually powerless to tackle these international bodies.

So my advice to Green activists is to keep on grassroots campaigning. Do not allow yourselves to get sucked into, and wasted by, the political machine.

Become consciously libertarian. In the end I have to agree with Murray Bookchin that the solution to environmental problems lies in the social dimension. When we learn to live in harmony with each other we will learn to live in harmony with our planet.

Gerald Hatton

Overduidelijk koppelt Hans Ramaer ekonomie aan ecologie. Net zoals de schrijvers van de 'milieu-maskerade' (elders in deze brochure) acht Ramaer het een absurde stelling dat behoud van ons milieu en economische groei samen moeten of kunnen gaan. Binnen een duurzame economie zal ook een alternatieve technologie ontwikkeld dienen te worden. De auteur kiest zelf voor een Groene politieke partij om zijn argumentatie kracht bij te zetten. Gerald Hatton plaatst kritische kanttekeningen bij de Groene politiek ('Freedom, 10 maart '90).

Green Parties

Dear Editors

I agree with almost all Gerald Hatton has to say about the Green Parties (*Freedom*, 10th March 1990) regarding the 1987 election manifesto, in fact, the vast majority at the next Party Conference felt as he did. I don't think that will be repeated! (But this is not the Party Manifesto, which is known as the Manifesto for a Sustainable Society, and contains the actual policy motions passed at its successive conferences.)

However, he misses the points I was trying to convey: few if any of the anarchists and libertarians working within the Green Party have any illusions that electoral success for it would usher in the anarchist society; all are aware of the danger of its being taken over by the authoritarians within it, or who may join it; but as long as it sticks to its present "philosophical basis" and develops its economic politics further along the lines it is at present pursuing, at the least it will pose (is already posing) a serious challenge to the established parties to develop a sustainable economy - and the logic of that requires far greater equity in resource-distribution than we now have - and if eventually successful in forming a government and introducing its policies (yes, this would prove to be the exception to all past experience, but the present threats to the future of mankind and all life on this planet are unprecedented, and the growing awareness of this makes such an exception not impossible!) - if successful, then it would create conditions in which anarchist ideas could flourish and gain wide acceptance and application.

"Freedom"
21 april 1990

We cannot as individuals change the financial/economic system which is wreaking so much harm to society and the ecosystem, so we have no realistic alternative than to attempt collective action, and as anarchists we have no realistic hope of persuading enough others to follow our line to make the changes needed in time to save the planet. Despite the serious reservations we share, I see the Green Party as offering a real hope of a better future.

Yes, Green activists should keep on grassroots campaigning - and this is just what the Green Party advocates!

Brian Leslie
Tunbridge Wells

P.S. On the Poll Tax, from the start the Green Party advocated mass declaration of intent to refuse payment.

KIJK OP WERK-EKONOMIE

door
Liesbeth Mosselman

In 1982 publiceerde de voorman van de Stichting Grondvest, Siebe Sevenster, het boek "Kijk op werk-ekonomie". Hij gaat in dit boek in op de oorzaken van 'de krisis' die zich uitte in een grote werkloosheid, een stagnerende ekonomische groei en een onrechtvaardige verdeling van de welvaart. De schuld ligt bij de ekonomen. Klassieke ekonomen, zoals Adam Smith, Stuart Mill, Keynes en Friedman, alsmede de Nederlandse ekonoom Pen, slaan allen de plank mis indien het gaat om een van de meest fundamentele zaken in de ekonomie: de waarde van de grond. Ook Marx en zijn volgelingen zouden te weinig waarde gehecht hebben aan de rol van grond (bezit) in de maatschappij. Sevenster baseert zijn gedachten op Henry George, de negentiende eeuwse Amerikaanse maatschappijhervormer.

In het produktieproces worden produktiemiddelen (arbeid, kapitaal en grond (stoffen)) zodanig gekombineerd dat aan het geheel waarde wordt toegevoegd. Deze waarde dient, volgens de auteur, toe te komen aan de arbeid (de enige aktieve produktiefaktor). De twee andere faktoren laten 'zich passief gebruiken'. In de praktijk hecht echter een deel van deze toegevoegde waarde zich dmv een waarde stijging aan de grond. Deze waarde komt dus ten onrechte terecht bij de toevallige bezitter van de grond, in plaats van bij de gemeenschap waarbinnen die waarde gevormd is. Bijvoorbeeld: de waarde van een stuk grond in het centrum van de stad is aanzienlijk hoger dan in de buitenwijken. Dit verschil hangt niet samen met de grond zelf maar met omgevingsvoorzieningen. Is er goede bestrating en verlichting? Zijn er goede winkels in de buurt? Hoe is de bereikbaarheid met het openbaar vervoer? etc. Allemaal verdiensten van de maatschappij en niet van de grondbezitter. "Hier wordt geoogst waar niet gezaaid is" (Adam Smith). Deze meerwaarde dient toe te komen aan de gemeenschap

**GERECHTIGHEID EN VRIJHEID,
EEN NIEUWE ECONOMISCHE ORDE**

BESTEL KIJK OP WERK- EKONOMIE

120 PAG. 2 FOTO'S. F 15-- INCLUSIEF PORTO.
GIRO 901321 SIEBE SEVENSTER. BENNEKOM.

door middel van het innen van 'Grondrecht'. Dit Grondrecht wordt gestort in een fonds ten bate van de hele gemeenschap. De waarde van de grond wordt dan gesocialiseerd zonder nationalisatie. Het onderliggende streven is: "Vrije grond, vrije handelen, vrije mensen". Opvallend feit is dat Sevenster 'het Kapitaal' vrijpleit. Ook met de verdeling en de daarbijkorende machtsverschillen heeft hij geen problemen. Kapitaal is ontstaan uit het eerder samengaan van arbeid en grond (stoffen) en wordt tevens beloond met rente. Indien er een Grondrecht geind wordt resteert dus slechts de verdiende beloning voor (eventueel in het verleden) geleverde arbeid. Het heffen van Grondrecht, in plaats van belastingen, doet de grondprijzen dalen omdat de extra waarde voor de koper wordt 'afgeroomd'. Als ik het goed begriep betaalt dan iemand in de binnenstad meer grondrecht dan iemand die in de buitenwijk woont. Maar wat gebeurt er als de gemeente besluit bij mijn huis het nieuwe centrum te plannen? Dan stijgt de waarde van de grond in mijn buurt en dien ik méér Grondrecht te betalen. Maar wat kan ik daar nu aan doen?

Sevenster meent dat Grondrecht alle oplossingen geeft. Hierbij passeren vele onderwerpen de revue: ekonomen en maatschappijhervormers, politieke stromingen, oorzaken van inflatie, het basisinkomen, oostwest en noord-zuid verhoudingen etc. En dat alles in 99 pagina's. Voor alle problemen één oorzaak: de verdeling van de grondwaarde. Hierbij wordt het nodige gesimplificeerd: indien geld aan grond wordt besteed staat er geen produkt tegenover, dus er komt ten opzichte van het aantal goederen meer geld in omloop. Dit leidt tot inflatie: dezelfde hoeveelheid goederen zal immers met méér geld gekocht worden. Ook andere inflatiemogelijkheden worden genegeerd. Met zijn titel 'Kijk op werk-ekonomie' wil Sevenster aangeven dat in tegenstelling tot prof. Pens boek 'Kijk op Economie' er niet alleen gekeken maar ook gewerkt dient te worden. Veel vragen komen bij me op. Stel je hebt een stuk gelijkwaardige grond verdeeld over twee mensen: A produceert meer dan B. Moet A dan méér Grondrecht betalen omdat de grond meer oplevert? Of is de hogere opbrengst een rechtmatige beloning voor verrichtte arbeid?

Sevenster zou meer aandacht dienen te besteden aan de praktische uitwerking. Overigens bestaan er goede voorbeelden van samenlevingen met land in gemeenschappelijk beheer. We kunnen denken aan tribale samenlevingen in Afrika. Een eerste vereiste voor een goed funktioneren dient het gemeenschappelijke belang het individuele te overstijgen. Door groter wordende onderlinge verschillen, armoede en druk van buitenaf (arbeid) verdwijnt de saamhorigheid uit de kommunale leefverbanden.

Dit proces konstateren we ook in Nederland, zeker nu men denkt dat het 'beter' gaat met de ekonomie. Dit gebrek aan saamhorigheid (en die was rond 1982 tijdens de krisis beslist groter) maakt de kansen op de invoering van Grondrechtteffing aanzienlijk kleiner, terwijl de noodzaak van een verantwoord grondbeleid voor de mens en zijn milieu steeds groter wordt.

